

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ МИСТЕЦТВА І КУЛЬТУРИ

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ МУЗИЧНО-ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
ПРОГРАМА
ДЛЯ МУЗИЧНИХ ВУЗІВ

КИЇВ - 1996

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Укладач: **Каверіна Л. К.**, доцент кафедри історії музики
Національної музичної академії України
ім. П. І. Чайковського

Рецензенти: **Муха А. І.** - доктор мистецтвознавства, професор,
провідний науковий співробітник Інституту
мистецтвознавства НАН України

:
Мірошниченко С. В. - в. о. професора кафедри теорії та
композиції Одеської консерваторії ім. Нежданової

Відповідальний за випуск: **Волохонович В. І.**

Редактор: **Лавринюк Л. П.**

Предмет "Музична література" увійшов до системи музичного виховання і навчання як один з найважливіших у підготовці музикантів-професіоналів. В учбових планах музичних училищ він з'явився у 1940-х роках, тоді ж або трохи раніше - у музичних десятирічках (середніх спеціальних музичних школах).

Предмет "Музична література" - цілковите завоювання нашої вітчизняної системи освіти. Це - результат могутнього, широкого процесу музичного просвітництва, що бере свій початок ще у дев'ятнадцятому столітті. У ширшому філософському розумінні - основні ідеї просвітництва містилися в унікальних педагогічних поглядах Г.Сковороди і уже у наш час - у І.Франка, М.Грушевського, М.Лисенка, у музикознавців Б.Яворського та Б.Асаф'єва уперше з'являється предмет під назвою "Слухання музики", який (на думку авторів цієї ідеї) бажано було б впровадити коло предметів звичайної масової, або, як тоді вона називалася, трудової школи. Це було яскраве досягнення вітчизняної музичної педагогіки.

Дуже важливий етап в історії музичної освіти пов'язаний з ім'ям Б.Яворського, який, починаючи з 1921 року, керував Музичним відділом Головопрофосвіти. Саме він здійснив адміністративне роз'єднання трьох ступенів музичної освіти. В усіх західних учбових музичних закладах вони були об'єднані.

Музична література являє собою самостійну дисципліну, яка вивчає в історичній послідовності, систематизовано процеси розвитку української та зарубіжної музики у їх найбільш яскравих хрестоматійних зразках, що увійшли у вітчизняну світову концертну практику та у свідомість нашого народу.

Музична література - предмет виняткового значення, який формує світогляд учнів. Музлітература синтезує знання учнів у галузі гуманітарних наук, вона демонструє їх культурний рівень, ідейно-естетичний потенціал.

Мета курсу музичної літератури - це, насамперед, естетичне виховання. Прищепити любов до музики, навчити емоційно сприймати її, розбиратися у її основах - таке найголовніше завдання курсу. Вирішується це завдання засобами самого музичного мистецтва - силою його художнього впливу.

Курс музичної літератури будується як монографічний курс, де розглядається творчість того чи іншого композитора як явище суспільно-історичного процесу, обумовлене ходом розвитку культури людства. Уся увага зосереджується на вузлових для конкретного автора та для епохи, що вивчається, найбільш довершених музичних творах, у яких узагальнено духовне життя суспільства. Розгляд шляху композитора у його зв'язках з попереднім досвідом доповнює відсутність побічних, проміжних явищ музично-історичного процесу. Інакше кажучи, саме в курсі музичної літератури учні активно прилучаються до величних явищ музичної класики, як об'єктивно і правдиво відображує історичну дійсність. Ось чому музична література є одним з найсильніших засобів естетичного виховання майбутніх музикантів.

Музична література - тільки частка, але дуже важлива тієї загальної гуманітарної освіти, призначення якої для молодого покоління неодноразово говорив видатний український учений, громадський і політичний діяч М.С.Грушевський: "...і то найбільше місце займають дисципліни гуманітарні, які мають дати людині пізнання себе і своїх відносин до доколичного світу, і це пізнання переводять, так би сказати, в проекції часу і просторові,

в розрізах вертикальних і горизонтальних, в перспективах сучасного життя й його історії... Рідна історія повинна бути розвиненою найбільш близько і повно й деталічно, й на матеріалі, найбільш близько і повно звісним, повинна бути переведена та сторона вироблення історичного мислення - методології історії, котра в певних, найбільш простих формах мусить знайти місце і в програмі середньої школи..."

Для утвердження музлітератури в учбових програмах велике значення мали погляди та просвітницька діяльність Б.Астаф'єва, які були переднім краєм педагогічної науки. Ось деякі з його провідних принципів:

"Слухання музики" - галузь педагогічної роботи, що ставить за мету розумну постановку засвоєння нових слухових навичок, виховує музичне сприйняття і керує процесами вибирання засвоєння музики. "Слухання музики" - організація музичних вражень, найвідповідальніше завдання музичної педагогіки, бо тут йдеться про вироблення смаку і встановлення об'єктивних художніх принципів оцінки.

Педагог у класі "слухання музики" повинен уміти збуджувати і дисциплінувати увагу, спрямовуючи її на те, що діалектично розвивається у складних формах.

Методичним прийомом, за допомогою якого можна спрямовувати, увагу слухачів..., має бути ознайомлення з музичними творами через їх виконання, але в жодному разі не якийсь теоретичний аналіз без живого сприйняття чи поза ним.

Урок з музлітератури - зосередження шукань у різних галузях знань - психології, фізіології, історії, етики.

Б.Астаф'єв надавав великого значення тому, як розкривати зміст музичних творів, що розповідати про композиторів, якою

мовою. Ще у статті "Що робити" він роз'яснював суть проблеми першорядного значення, від якої багато в чому залежить і сприймання музики, і формування музичного смаку слухачів: "...Можна остерігатися, що сухі роз'яснювальні вступні промови спеціалістів-освітян заглушають здатність до живого сприйняття музики... Треба, щоб розмова про музику завжди була такою живою й полум'яно, щоб навіть у бесіді про минуле, про твори пережитої епохи, про класиків погляд був спрямований тільки уперед, до майбутнього, і вчувався б заклик до прийдешнього, а не втомлене споглядання голосів минулого".*

Важливо підкреслити, що паралельно Астаф'єв працював у школи та інституті. Це дало йому змогу встановити важливі принципи дидактики: спадкоємність та систематичність. Він обґрунтував і сформулював ідею найтіснішого взаємозв'язку загальної та спеціальної освіти, що стала дуже важливою тезою музичної педагогіки.

1. Урок з музичної літератури та основні принципи дидактики

Урок з музлітератури, як і уроки з інших дисциплін, ґрунтується на загальних дидактичних принципах. Педагог повинен домогтися, щоб учні засвоїли необхідний мінімум теоретичних знань, оволоділи практичними вміннями та навичками. Музика має вивчатися як живе мистецтво, безпосередньо пов'язане з дійсністю. Найважливішу передумову досягнення цієї мети становить єдність навчання та виховання. Йдеться про те, щоб, використовуючи програмний матеріал, розвивати в учнів аналітичне мислення, вміння застосовувати набуті знання на практиці. Широке трактування завдань сучасного уроку впливає і на визначення його

змісту, який не може обмежуватися фактичними знаннями, а повинен містити певні узагальнення й висновки, зокрема, світоглядного характеру (відповідно до вікових особливостей учнів).

Наприклад, для виховання почуття патріотизму велике значення має ознайомлення учнів з біографіями вітчизняних композиторів минулого та сучасності, життя і творчість яких - зразок відданого служіння рідному народові. Воно допомагає також усвідомити деякі факти з історії музики, осмислити закономірності її розвитку.

Проте, сам по собі репертуар ще не гарантує успіху справи. Досвід показує, що найважливішим є цілеспрямоване визначення конкретних виховних завдань при розробці поурочних планів. Вони повинні спрямовуватися не лише на розповідь, показ, прослуховування, а й на пробудження, викликання почуття, зміцнення переконань.

На уроках музичної літератури принципове значення має правильне співвідношення репродуктивних і пошукових методів в організації та здійсненні навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Для репродуктивного засвоєння характерне усвідомлене заучування школярами теорії та відтворення її положень у практичній роботі. Таке засвоєння розвиває пам'ять і поглиблює навички репродуктивного мислення. Воно є обов'язковим етапом навчального процесу, бо на його основі формуються навички продуктивного і творчого мислення. Однак наукою доведено, що нагромадження певного запасу знань і навичок репродуктивного характеру не досить для розвитку пізнавальної самостійної діяльності і творчих здібностей учнів. Важливе значення має не лише кінцевий результат - набуті знання, навички та вміння - а й сам процес їх засвоєння, пов'язаний з певним інтелектуальним

напруженням, викликаним постановкою проблемних питань, пізнавальних і навчальних завдань, завдань дослідного характеру. Це і є ознаки пошукових методів і проблемного навчання, зокрема.

Для музичної літератури дуже важливої є вимога, щоб пошукова діяльність учнів, спрямована на подолання ситуації утруднення, обо'язково пов'язувалася з інтересом й емоційним напруженням.

На уроках музичної літератури репродуктивні методи використовують тоді, коли зміст навчального матеріалу має інформативний характер (наприклад, розповідь про композитора, історія написання того чи іншого твору), коли розглядається зовсім новий матеріал, для засвоєння якого шляхом самостійного розв'язання проблемних ситуацій немає необхідних опорних знань. Застосувати самостійний пошук неможливо, коли зміст навчального матеріалу дуже складний для учнів.

Пошукові методи навчання розвивають в учнів навички творчої діяльності, самостійності й активності. Вони необхідні та ефективні, коли треба виявити певні причинно-наслідкові зв'язки у матеріалі. Пошукові методи можна застосовувати там, де попередня підготовка учнів забезпечує самостійне розв'язання ними нових завдань, проблемних ситуацій.

Дидактикою обґрунтовано положення про те, що творча діяльність завжди предметна і будується на певному змісті. У навчанні таким змістом є знання й уміння, без яких жодна проблема не може бути розв'язана. У процесі творчої діяльності знання і уміння виступають у двох якостях - як засіб і як продукт. Цей фактор особливо важливий на уроках музичної літератури, де необхідно забезпечити цілісність і єдність музичного процесу, зберігаючи логіку кожного з розділів уроку.

Велике значення має також діалогічний виклад, що набуває форми євристичної бесіди. Вчитель створює певну проблемну ситуацію, сам ставить і розв'язує проблему, але активно залучає до цього учнів, у діяльності яких поєднуються репродуктивні і частково пошукові методи навчання.

Сучасна дидактика надає великого значення підвищенню активності учнів у навчально-виховному процесі. Для цього учитель повинен так налагодити цей процес, щоб він сприяв вихованню у школярів ініціативи і самостійності, міцному і глибокому засвоєнню знань, розвитку спостережливості, пам'яті і творчої уяви. Насамперед від педагогічної майстерності учителя залежить емоційна атмосфера уроку, визначення його кульмінації. На уроці реалізується не один якийсь дидактичний принцип, а їх система. Сучасна дидактика вимагає, щоб поряд із суто предметними формувалися й загальні уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати.

Навчання музичній літературі має бути систематичним. Регулярність занять та систематичність навчання - це різні речі. Саме принцип систематичності є основою різнобічного музичного розвитку учнів, здійснення принципу систематичності на практиці відбувається через органічний зв'язок між всіма дисциплінами, що вивчаються у різних ланках музичної освіти.

Один з найважливіших принципів дидактики - доступність навчання - принцип врахування вікових особливостей, індивідуального розвитку і ступеня підготовки учнів. Відбір учбового матеріалу у залежності від загального та музичного розвитку учнів, послідовність ускладнення творчих задач - втілення на практиці доступності у музичній педагогіці. На музичну літературу поширюється, звичайно, й золоте правило

дидактики: від легкого до складного, від відомого до невідомого, від простого до складного, від загального до часткового.

2. Урок з музичної літератури та вікові особливості учнів

Фізичні та психічні особливості учнів - підвалини періодизації за віком. Педагогічна наука, вивчаючи індивідуальні особливості учнів, спирається на основні положення учення І.Павлова про типи вищої нервової діяльності та їх роль у вивченні індивідуальних особливостей учнів у галузі фізичного та розумового розвитку, волі, характеру, емоцій, темпераменту. Методи навчання та виховання перебувають у прямій залежності від індивідуальних особливостей учнів.

Поняття про психічні здатності людини: відчуття, сприймання, увага, пам'ять, уявлення, мислення, мова, емоції, воля - лежать у основі педагогічного процесу. І все це міцно пов'язано з віковими особливостями підростаючого покоління - вони особливо складні у так званому "перехідному віці" та старшому шкільному віці. Музична література, яка безпосередньо скерована на формування емоційної сфери, передбачає дуже продуманий, зважений відбір музичних творів для вивчення, пошук необхідного ракурсу в обраній темі, педагогування тих принципів, які узгоджуються з віковими особливостями світосприйняття молодшої парості.

3. Музична література та її відмінність від історії музики як науки

Музична література - дисципліна, що вивчається у середніх учбових закладах і має допоміжне значення. Вона закладає той

фундамент, на якому пізніше у вищих учбових закладах можна буде розпочати читання курсу історії музики як науки. Музична література та історія музики - це дві абсолютно різні учбові дисципліни. Історія музики - наука, що вивчає музику як особливу форму художнього осмислення світу у її конкретній історичній обумовленості. У загальній системі наукових знань історія музики займає місце у ряді гуманітарних наук, що охоплюють різні боки суспільного буття і свідомості.

Поряд із загальною історією музики, яка має охопити музику усіх країн та народів світу, самостійно вивчається історія окремих музичних культур, згрупованих за національною, історичною єдністю. Поряд з цим існує розподіл за історичними періодами - музика стародавнього світу, середніх віків тощо. Історія музики як наука включає великі оглядові та монографічні розділи, де суспільні зрушення та персоналії вивчаються у їх соціальній обумовленості та діалектичних взаємозв'язках. Особлива роль відводиться стильовим ознакам цілих напрямків і творчості окремих митців.

Музична література - допоміжна дисципліна, без оволодіння якою, проте, неможливо перейти до вищого ступеня - історії музики. Методологія розвитку навичок слухання музики - явище багатоскладове. Вона має враховувати і відображувати усі етапи оволодіння слухом музичного образу.

Безпосереднє слухання музики, її живе, так би мовити, "споглядання" виступає як перший ступінь у процесі пізнання музичного мистецтва. Це "споглядання" музики мусить носити характер своєрідного творчого процесу, у якому той, що споглядає, бере активну участь. Необхідно повсякденно виховувати це вміння активно слухати, сприймати музичну мову, як один з засобів

пізнання навколишнього світу. Для того, щоб розвинути здатність слухового осягнення світу, треба виховати потребу такого осягнення. Вона настає тільки у тих випадках, коли музика породжує внутрішній відгук, емоції, переживання. На думку Б.Теплова, музична чутливість є ознакою музичної обдарованості: "Чим більше людина чує у звуках, тим вона музикальніша".

Але, як і будь-яка інша природна обдарованість, ця музична чутливість виховується і тому стає об'єктом музичної педагогіки. Це ніби певний рефлекторний акт, для якого слухові враження - тільки початковий, дієвий сигнал.

Треба учить слухати музику, в усіх галузях, на всіх етапах музичного навчання. А в курсі музичної літератури це стає першочерговим завданням, що має свою методологію та свою систему тренінгу. Саме слухання музики розвиває слухові навички: внутрішній слух, музичну пам'ять і образне мислення. Відсутність їх - серйозна хиба у професійних параметрах майбутнього музиканта.

У процесі навчання слуханню музики постає першочергове завдання виховання та зосередженості уваги, необхідних для довготривалого та безперервного "спостереження" музики. Зосередженість уваги під час слухання музики, як і в будь-якому іншому цілеспрямованому процесі, передбачає певні вольові зусилля. Тренінг та оволодіння складним механізмом управління своєю увагою поступово виробляють рефлекторну потребу уваги при слуханні музики, котра необхідна кожному музиканту. Отже, свідомість - увага - воля являють собою необхідну передумову для розвитку слухових навичок. Водночас відбувається збагачення образного сприймання, розвиток умінь "мислити образами".

Як цілком слушно вважав Астаф'єв, "пасивне сприйняття музики гіпнотизує почуття та обезвладнює волю, активне ж осягнення її,

навпаки, посилює інтенсивність переживань і розкриває перед людиною багатий світ слухових образів".

В училищі музлітература набуває нових функцій і має забезпечити широту стилістичної орієнтації учнів. У той час, як кожен предмет передбачає обмежений погляд на музичний твір як об'єкт дослідження, у межах даного предмету зароджується потреба комплексного знання, включаючи одержані раніше під час вивчення інших спеціальних дисциплін. Саме тут зароджуються первинні форми аналізу музичних творів та даються знання з поліфонії.

На училищному етапі навчання формуються навички класифікації, систематизації, абстрагування. Усі разом вони допомагають сформуванню чітких уявлень про стилістичні закономірності, характерні для видатніших композиторів різних епох, про риси, притаманні окремим школам, про ознаки стилю епохи.

Важливе місце займають і завдання, пов'язані з виявленням історичних закономірностей, що вплинули на звернення композиторів до тих або інших ідей, вибір певної системи образів. Завдання такого роду сформують історичне мислення учнів, підготують їх до сприймання курсу історії музики.

Отже, система пізнавальних задач, починаючи від ДМШ, училища до вищого учбового закладу мусить забезпечити у процесі навчання етапи розвитку пізнавального мислення індивіда, через які буде здійснюватись наступність навчання.

Однак, усі ці настанови не повинні стати для педагога якоюсь догмою. Навпаки, чим більше ініціативи він вноситиме у свої заняття, тим цінніша буде його практика і тим більше нового він внесе у саму методіку. Викладання - творчий процес, не механічний переказ того чи іншого матеріалу. У ньому не може бути, як у кожній живій та творчій справі, непорушних стандартів.

Педагогічна праця потребує постійної упертої роботи. Оновлюючи від уроку до уроку свій курс, учитель удосконалює свою майстерність. Однак, творче ставлення до свого предмету не виключає твердих правил, узагальнених стабільних методичних принципів.

4. Огляд підручників з музичної літератури

Нині існує велика кількість підручників з музичної літератури, різних її галузей, створених переважно у московських вузах окремими авторами або творчими колективами. Оскільки гостро не вистачає підручників, створених на Україні та написаних українською мовою, на практиці в усіх училищах користуються російськими підручниками. Але і їх замало для потреб усього обсягу музичної літератури, бо курс значно розширився за рахунок так званої старовинної музики, яка зараз стала об'єктом живого інтересу до неї, фактом концертного життя, а не тільки музейної цінності. Спостерігається великий інтерес до різних жанрів духовної музики. Учебний процес не може відставати від реального життя, а в існуючих підручниках цей період зовсім не відображено.

Курс так само розширюється з плином часу, за рахунок нових явищ у музичному мистецтві, які потребують вивчення, розширення слухового досвіду. Однак, значні музичні твори, особливо другої половини ХХ століття, теж не потрапили до існуючих підручників і через те не вивчаються.

Загальновідомо, яку велику роль відіграє підручник, наскільки він полегшує методичні завдання викладання матеріалу. Розглядаючи роль підручника в учбовому процесі, необхідно підкреслити, що підручник не повинен підміняти викладення

матеріалу на уроках і дублювати учнівські конспекти. У жодному разі матеріал, який викладає педагог, не повинен бути переказом підручника. Кожне заняття мусить бути живим, самостійним розкриттям основних положень предмету. Підручник дає виклад основних положень предмету для первинного вивчення. На цей матеріал нашаровуються нові теми, що розширюють та оновлюють знання, однак повністю узгоджуються з програмою основного курсу. Викладення матеріалу у підручнику має бути стислим, лаконічним. Дуже важливо, щоб аналіз конкретних музичних творів за своїм об'ємом та якістю був підпорядкований генеральній лінії музичної літератури як предмету, що допомагає осягти музичний твір, запам'ятати його, проінтонувати основні музичні думки, тематизм твору. Зайві подробиці тільки заважають цьому процесу, затьмарюють зміст музики. Зразком такого перевантаження аналітичними подробицями можна вважати дуже змістовний, створений на високому професійному рівні підручник із зарубіжної музичної літератури Гівенталь та Гінгольд (теми "Бах", "Гендель" та ін.). При створенні підручника дуже складно зберегти міру, не підмінити курс музичної літератури курсом аналізу музичних форм.

Абсолютно усім підручникам, якими користуються наші учні, без винятку бракує якісних ілюстрацій, не кажучи вже про кольорові, дотепно сформульованих контрольних запитань до кожної теми курсу, які б пробуджували живу думку, розвивали учнівську фантазію, несли б у собі новий проблемний аспект уже вивченої теми.

Важливим компонентом підручника могли б стати різного роду хронологічні таблиці, складені у відповідності до вікових особливостей учнів. Наявність таблиць такого роду дозволяє легше

орієнтуватися в історичних подіях, запам'ятовувати дати, оперувати ними.

5. **Учбово-методичні документи з музичної літератури:** **програма, робочий план, урочний план**

Програма з музичної літератури - найбільш капітальний та довготривалий документ, який створюється зусиллями найавторитетніших, досвідчених викладачів. У загальних рисах він мусить відповідати цілям гуманітарної освіти у широкому розумінні, гуманітарної науки у цілому в країні. Звідси - загальні орієнтири, параметри ідеологічної орієнтації музичної літератури як предмету теж гуманітарної спрямованості.

Програма включає розподіл і використання навчального часу, а також прослуховування матеріалу в процесі уроку.

Передбачені програмою тематичні плани допускають деякі зміни кількості годин на окремі теми, враховуючи особливості того чи іншого учбового закладу. Проте, загальна кількість годин, генеральна стратегія курсу повинна залишатися константною.

Додана до програми бібліографія найважливішої літератури з основних проблем і тем курсу, охоплює і наукові праці, на які слід спиратися педагогу, що веде курс, а також ті роботи, які мають вивчити студенти, засвоюючи курс. До списків літератури включаються як музикознавчі праці, так і праці з проблем естетики та питань з історії та теорії суміжних мистецтв.

Курс музичної літератури охоплює лекційні та практичні заняття. На лекціях викладаються основні теоретичні положення та слухаються музичні твори. Практичні заняття полягають у перевірці домашніх завдань, у виконанні аналізу прослуханого твору

безпосередньо на уроці, в усних відповідях по темах курсу. До програми додається орієнтовний тематичний план та сітка годин, розрахована на всі семестри, коли вивчається музична література.

Робочий план викладача - це дуже важливий документ. Він виконує подвійну функцію: організує, систематизує навчальний процес і в такий спосіб полегшує його для самого викладача; крім того, він є звітним документом для предметної комісії та її завідуючого. На основі робочого плану можна простежити, які теми планувалися, які виконано. Наявність робочого плану дозволяє краще орієнтуватися самому викладачеві у навчальному матеріалі.

Робочий план включає перелік тем, що мають бути вивчені, музичну літературу, перелік творів, які мають прозвучати на заняттях, перелік творів, з якими бажано додатково познайомитись учневі позакласно, в умовах концертного або домашнього самостійного ознайомлення. Окрема графа передбачає перелік книг або їх розділів, обов'язкових для вивчення. Сюди входять і художні твори. Окрема графа - для додаткової дослідницької та художньої літератури. Поруч викладач позначає форму заняття та термін його проведення. У робочому плані календаризація обов'язкова.

У формулюванні основних тем можна піти двома шляхами. Одні - на практиці зустрічається найчастіше - дуже короткий, стислий виклад теми, який складається з імені композитора та назви тих жанрів, які заплановано вивчати. Другий - розширене, змістовне формулювання тієї ж теми з розкриттям, можливо у дужках, тих завдань, які стоять перед викладачем. Пошук у формулюванні найбільш суттєвого важливого - таж свосрідне підвищення кваліфікації викладача.

План уроку в остаточному вигляді складається напередодні заняття. У ньому слід зафіксувати до хвилини всі складові частини взаємодії викладача з групою. Це дає можливість зменшити до мінімуму витрати часу, використовувати учбовий час раціональніше. Звичайно, це потребує великої підготовчої попередньої роботи викладача, внутрішньої зібраності, звички цінувати і зважувати слово, навантажуючи його великим змістом.

Характерно, що такий підхід до економії навчальної хвилини не заважає імпровізаційним моментам під час уроку. Цілком можливі незаплановані прориви "педагогічного натхнення". Добре спланований час не заважатиме йому, а тільки виявиться тим каркасом, який утримує загальну схему уроку.

Йдучи на заняття, викладач повинен мати план свого уроку у письмовому вигляді. Особливо це необхідно для молодих викладачів. План уроку складається з організаційного моменту, коли за журналом перевіряється присутність учнів на занятті, з перевірки виконання домашнього завдання, його правильності, повноти, акуратності виконання. На цій стадії уроку доцільна перевірка конспектів, хоча б оглядова, їх наявність та грамотність. Важливий етап уроку - перевірка знань учнів. Це може бути фронтальне опитування (кількість учнів, а також їх прізвища, позначено у плані, індивідуальні відповіді учнів, а водночас для когось - коротка письмова робота на дошці або в зошиті, впізнання музики "на слух".

Центральний розділ уроку - виклад та засвоєння нового матеріалу, музична ілюстрація до нього. Методичні засоби в цьому розділі цілком залежать від жанру, який вивчається, і про це мова йтиме далі, так само як і про характер ілюстративного матеріалу.

До центрального розділу уроку додаються узагальнення та висновки - саме та частина заняття, де найбільшою мірою розкриваються здібності викладача, його педагогічна майстерність. І, зрештою, закріплення нового матеріалу, де викладач знову активно спілкується з учнями, задає питання, грає на фортепіано, наспівує - все це, щоб нагадати тематизм твору, найбільш важливі його моменти.

Останній розділ заняття - домашнє завдання. Воно може бути загальним для усього класу чи курсу, а може бути диференційованим, особливо, коли дехто з учнів одержує завдання підготувати той чи інший фрагмент твору у чотириручному виконанні або у вигляді співу з акомпанементом. Варіантів тут безліч. Важливо, щоб урочний план відображав урок як живу, динамічну систему, систему пошукову, позбавлену будь-якої схоластики.

6. Проведення занять різної спрямованості.

Заняття оглядового типу.

Звичайно, основна мета курсу музичної літератури - знайомство з конкретними музичними творами та вивчення деяких з них. Але не можна обминути оглядові теми, коли розглядається історичний період, або, навіть ціла епоха в історії музичного мистецтва. Ці теми вивчаються під особливим кутом зору, не так, як у курсах історії музики. Тут вони суто допоміжні, хоча і дуже важливі. Особливо це стосується вступних занять до курсів зарубіжної та української музики. Вступні заняття також потрібні на початку великих розділів курсу. Вони наближаються до відповідних лекцій вузівського типу, але все ж таки відмінні від них. Не слід перевантажувати ці вступні розділи соціальними

проблемами та конфліктами, надмірною кількістю прізвищ. А от колорит епохи, живе відчуття часу - необхідне. Тут на допомогу можуть прийти література, поезія, яскраві, нескладні історичні документи, свідчення сучасників, влучно наведені цитати.

Великі можливості відкриває створення історіографічних, синхроністичних, текстологічних таблиць. Таблиці мають полегшити сприймання музично-історичного процесу у його діалектичній складності співвідношення музично-естетичних понять. Вони спрямовують увагу учнів на комплексне сприймання характерних художніх явищ, виявляють зв'язки суто музичних явищ з літературою та мистецтвом свого часу.

Таблиці економлять слова і час педагога, привчають до стислої мислення з історичним ухилом, до панорамного мислення в межах світової культури.

У той же час складання таблиць потребує великої витрати часу педагогом. До цього процесу можна залучити й учнів. А суто наукові цілі можна сполучати з елементами гри. Знання, здобуті у такий спосіб, дуже міцні й творчі.

Навіть суто теоретичний матеріал оглядових тем має бути просякнутий музикою. Можна скористатися з цих тем, щоб розширити слуховий досвід учнів за рахунок деяких фрагментів визначних творів, що не входять до програми у вигляді монографічних розділів. Це можуть бути дуже короткі хвилини музичної ілюстрації, які, однак, здатні розширити музичні обрії учнів.

7. Проведення уроку біографічного типу.

Урок, пов'язаний з вивченням творчого шляху та особи композитора, відкриває перед викладачем необмежені можливості. Він передбачає демонстрацію іконографічного матеріалу, цитування листів, щоденникових записів, спогадів сучасників. Обов'язково треба показати на географічній карті ті місцевості, з якими пов'язане життя композитора, особливо, де він народився, а також де він похований. Обов'язково треба дати уявлення про індивідуальність музиканта. Уникаючи зайвих побутових деталей, не треба боятися дати портрет композитора як людини. Викласти біографію так, щоб в учнів склався індивідуально-неповторний абрис композитора. Цього можна досягнути, якщо поставити перед собою цілі не тільки науково-методичного, а й художнього плану. Доцільно наблизити стиль викладу біографії до типу художнього нарису, заснованому на продуманому, методично обґрунтованому й чітко відібраному матеріалі.

Мета біографічного заняття полягає не тільки у детальному викладі подій життя композитора. Необхідно показати головні етапи творчого шляху, становлення і розвиток провідних рис його світогляду і творчості. Звичайно, докладний і глибокий аналіз цих проблем - завдання вузу, та й в училищі вони мають бути опрацьовані у тій мірі, у якій це доступно учням і необхідно для засвоєння і розуміння творів, що вивчаються. Тому в центрі уваги мають бути такі питання як історичні обставини і середовище, у яких формувалася особистість і погляди композитора, його загальна та музична освіта, його громадське обличчя. Звичайно, весь матеріал компонується за хронологічним принципом.

розподіляється по окремих етапах, що мають свої характерні ознаки.

Урок біографічного типу має і виховне значення. На прикладі творчої праці, громадської діяльності особи можна значно активніше вплинути на молодь, ніж за допомогою різного роду дидактичних настанов.

Демонстрація музики на біографічних заняттях конче необхідна. Вона дає можливість познайомити з творчістю композитора у більшому обсязі. Тільки мова тут йде не про вивчення тих чи інших творів, а тільки про ознайомлення з ними без детального аналізу та розгорнутих характеристик.

8. Вивчення оперного твору.

Одне з найскладніших завдань у курсі музичної літератури - знайомство з оперним твором, найбільш художньо-виразним, ідейно насиченим видом музичного мистецтва. Опера - гучний рупор авторських ідей, які доходять до найширшого кола слухачів. У цьому полягає її важлива громадська роль на різних етапах розвитку. Опера, як правило, була тією іскрою, яка запалювала пристрасті у суспільстві. Опера - синтетичний твір, у якому злиті разом музика, поезія та сценічна дія. Це - музично-драматичний твір (часто з балетними сценами), призначений для сценічного виконання співаками-акторами у супроводі оркестру.

Звичайно, тільки на найбільш важливі, епохального значення твори відводиться два, рідко - три заняття, тобто чотири або шість годин. Така кількість годин витрачається на "Тараса Бульбу" Лисенка, "Запорожця за Дунаєм" Гулака-Артемівського, "Івана Сусанина" та "Руслан і Людмилу" Глінки або на "Лоенгрин"

Вагнера і т.ін. Більшість оперних творів, що входять до курсу музичної літератури, вивчаються на протязі одного заняття. Отже, перед викладачем постає досить складне завдання відбору найнеобхідніших фрагментів, які б не порушували цілісного образу оперного твору і, в той же час, не переобтяжували уваги учнів і вкладалися в відведений час. Друга важлива проблема - яким шляхом йти викладачеві: вивчати кожен дію опери послідовно, або зупинятися на окремих сценах, картинах. Є ще один варіант - коли висвітлюються окремі характери в опері. Це може бути колективний образ - народу або групи персонажів. Рішення залежить від драматургічних особливостей оперного твору. Наприклад, оперу "Воццек" А.Берга можна вивчати тільки спираючись на цілісне прослуховування картин, які не можна розірвати на окремі фрагменти. Значною мірою це стосується опер Чайковського. Учбова програма може допомогти викладачеві зробити вибір, але остаточне рішення залежить від індивідуальності, смаку, уподобань викладача, і такими факторами теж не можна нехтувати.

Дуже важливий момент - переказ сюжету: стислий, захоплюючий, у якому треба прояснити всі незрозумілі образи, звороти, вирази, посилання. Це стосується будь-якого твору з текстом. Текст варто проаналізувати. Якщо оперу написано за якимось видатним літературним твором, треба зупинитися на сюжетних розходженнях, коли вони є. Практика показує, що учні дуже погано орієнтуються навіть у таких широко відомих речах, як фінал "Пікової дами" Пушкіна чи Чайковського. Що стосується опер, написаних на сюжети класичних літературних творів - Фауст, Кармен, Борис Годунов та ін. - доцільно дати порівняння трактовки сюжету у літературному першоджерелі та у композитора.

Учні повинні розумітися на жанрових ознаках опери. Звичайно, вони ще не обізнані з історією виникнення опери, з різними оперними жанрами, що склалися у різні часи у різних країнах. Але первинні поняття про епічний жанр, комічну оперу, лірико-побутову та ін. уже треба сформулювати.

У кожному з намічених для вивчення фрагментів педагог звертає увагу учнів на головні музично-виразні засоби: мелодію, гармонію, інструментовку, форму, на значення різних жанрів і форм (арій, ансамблів, хорів) у музичній драматургії опери, пояснити, що таке лейтмотив, продемонструвати різні типи лейтмотивів. Уже на ранніх ступенях вивчення оперного жанру обов'язково треба дати зразки широкого оперного дихання, скопонування оперних сцен наскрізної дії. Для цього можуть прислужитися сцена виборів Кошового з "Тараса Бульби" Лисенка, сцена Мельника і Князя з "Русалки" Даргомизького, перша дія опери "Кармен" Бізе та інших.

Оперу треба подавати як вище досягнення музичного розуму, як велику таємницю, як жанр, що неодноразово на протязі свого існування був приречений і воскресав наче птах Фенк із попелу.

9. Методика вивчення симфонічного твору.

З курсу "жанри та форми" учні вже обізнані з будовою оркестру та особливостями симфонічного жанру. В курсі української та світової музики стоять нові завдання - знайомство з найвидатнішими симфонічними творами, написаними в різні епохи.

Під час вивчення будь-якого твору перед викладачем повстає основне завдання - розкрити глибину змісту симфонії, зв'язок всіх її частин, стрункість та глибинну логічність форми. Звернути увагу на особливості оркестру, особливості використання видових

інструментів, якщо вони передбачені, виявити історичне значення симфонії.

Перед демонстрацією музики слід сказати про кількість та послідовність частин, охарактеризувати загальний задум твору та познайомити з його програмою, якщо твір програмний. Кожна частина аналізується за роялем з характеристикою всіх основних тем, просліджується їх подальший розвиток. Треба добиватися, щоб учні знали тональність симфонії, щоб тональність ув'язувалася з змістом симфонії - тоді її легко запам'ятати. Треба привчати учнів просліджувати тональний план симфонії, особливо в розробці, тональність побічної партії в репризі. Така робота з учнями над симфонією проводиться перед прослуховуванням кожної частини симфонії або усього твору разом. Необхідно звертати увагу на роль та значення жанрових витоків тематизму - пісні, танцю, маршу, хорала, речитативу та їх подальші трансформації. Необхідно привчати слідкувати за звучанням симфонічного твору з партитурою, одноразово звертаючи увагу на виразність симфонічних засобів, наполегливо привчати до будови партитури, дати уяву про партитурну сторінку, про розміщення партії соліста в партитурі. В симфонічному творі тематизм, як правило, дуже чітко і виразно окреслений. Ми стикаємось тут з таким випадком, коли необхідно окремі теми зачувати, особливо коли це стосується таких тем, як тема радості з Дев'ятої симфонії Бетховена, або тем Фатума з останніх симфоній Чайковського.

10. Методика вивчення вокальних творів.

Вокальна спадщина у багатьох композиторів-класиків становить дуже важливу частину їх творчого доробку. Досить складне завдання.

для викладача відібрати найкраще, найбільш характерне для творчого обличчя композитора. Треба рахуватися і з тим, що увійшло в пам'ять народу, стало надбанням світової культури.

Дуже важливо звертати увагу на текст вокального твору, не тільки беручи до уваги перші рядки, а простежуючи весь розвиток поетичного тексту. Ось дуже типовий приклад. В романсі Степового "Із-за гаю сонце сходить" перший розділ за характером мелодії та тексту нагадує протяжну ліричну пісню, і тільки в кінці його, в середньому розділі та в репризі розгортаються драматичні події, утверджується панське свавілля та показано трагічну долю хлопця та дівчини. Драматична музика Степового розкриває глибинний зміст геніального вірша Шевченка. Солоспів вражає своїм лаконізмом. Це зразок справжнього симфонізму у вокальному творі.

Один з найбільш складних випадків у методичному відношенні - це аналіз вокального циклу. Вивчаючи творчість Шуберта та Шумана викладач значну кількість годин приділяє вокальним циклам. Особливо складний матеріал - вокальний цикл Шумана "Любов поета" на вірші Г.Гейне, запозичені з поетичного циклу "Ліричне інтермеццо". Цикл "Любов поета" знаходиться на перехресті найбільш характерних тенденцій романтизму. Перш за все, це - своєрідний щоденник, розповідь від першої особи, що розповідає про найбільш сокровенне для людини - про перше кохання, про доброту та красу коханої. Любов героя - складне, повне протиріччя почуття, сповнене сумнівів, очікування трагічного фіналу, отруєне іронією, скепсисом. В останніх піснях циклу герой прощається ілюзіями, знаходить в собі сили морально піднятися над своїм горем.

Трагічна історія першого кохання піднімається над побутом. У міцний вузол сплетені тема втрачених ілюзій, єднання з природою,

тема духовного зростання людини, що здатна піднятися над егоїстичними пробудженнями. Велику роль відіграють мотиви циклу, пов'язані з природою, яка виступає у руссоїстській ролі. Вона не тільки втішає, а й вчить мудрості. "Любов поета" нагадує модифікований жанр "роману виховання". Звичайно, учні не можуть запам'ятати всі 16 пісень циклу, але провідні пісні, які позначають драматургічні етапи дії, мають вміти інтонувати.

11. Перевірка знання музики.

Найбільш складна проблема полягає у методах перевірки музичних знань. Існує цілий ряд засобів перевірки знання музики. До них відноситься демонстрація музики учнями, пізнання творів у виконанні педагогом або в грампластинці, пізнання твору по нотах. Треба сказати, що жодна "вікторина не виявляє глибоких музичних знань. Найбільш корисною, на нашу думку, є ілюстрація музики самим учнем. Знання музики він може продемонструвати на тому інструменті, яким володіє, або наспівати. Необхідно розповсюджувати цей метод.

Відповідь з нотами в руках може мати різні форми: знаходження основних тем, граней форми, розділів, кульмінацій. Вона привчає учнів працювати над нотним текстом у процесі підготовки до уроків і до іспитів, розвиває внутрішній слух і сприяє глибокому вивченню творів.

12. Складання іспитових білетів.

Вже традиційною і розповсюдженою формою білетів з курсу музичної літератури став білет, який включає два питання: питання

оглядового характеру та питання, присвячене музичному матеріалу. В групу перших питань входять життя та творчий шлях композитора, характеристика певної групи творів або творчих напрямків. Другі питання складаються з характеристики одного твору, або його частини, якщо мова йде про велику форму - оперу, ораторію.

Складаючи білети, треба уникати в першому і другому питанні однотипних жанрів. Бажано, щоб два питання в білеті були присвячені різним епохам. Ставлячи питання, треба розкривати його зміст, конкретизувати його. Це полегшить завдання для учня, скерує його відповідь у бажаному напрямку.

13. Проведення іспиту.

Проведення іспиту потребує від викладача великої майстерності. Треба виявити рівень знань учня - це для викладача, але ще важливіше, щоб учень зрозумів, в свою чергу, рівень своїх знань. Абсолютно неприпустимо, коли учень одержує негативну оцінку і не знає за що. Викладач дуже спокійно і аргументовано має довести учневі, які він має прогалини в знаннях, над чим йому треба попрацювати. Оцінка повинна виставлятися тільки за знання. Ніякі міркування - погана поведінка, якісь інші огріхи учня не повинні враховуватись і впливати на іспитову оцінку. Викладач може задавати додаткові, розв'яснювальні питання, але має уникати багатослів'я, не повинен підмінити відповідь учня своєю розповіддю. Спокій та стриманість - ось дві константи в поведінці викладача.

14. Практика спостереження.

Оскільки паралельно з методикою викладання музичної літератури провадиться педагогічна практика, необхідно відвідувати заняття всіх сокурсників і вести щоденник спостереження. Аналіз проведених занять записується в цей щоденник. Викладач привчає студентів грамотно та професійно аналізувати відвідане заняття.

Примірний тематичний план з курсу методики
викладання музично-історичних дисциплін.
(Для історико-теоретичних факультетів). 36 год.

№	Найменування тем	Лекція або семінар	Кількість год.
1.	Історія виникнення предмету "Музична література".	Лекція	2 год.
2.	Урок з музичної літератури та основні принципи дидактики.	Лекція	2 год.
3.	Музична література та її від- мінність від історії музики.	Лекція	2 год.
4.	Огляд підручників з музичної літератури.	Семінар	4 год.
5.	Учбово-методичні документи з музичної літератури.	Лекція	6 год.
6.	Проведення занять різної спрямованості. Заняття оглядового типу.	Лекція	4 год.
7.	Проведення уроку біографічного типу.	Лекція	2 год.
8.	Вивчення творів великої форми. Опера, ораторія, кантата.	Лекція Семінар	4 год.
9.	Методика вивчення симфонічного твору.	Лекція	2 год.
10.	Вивчення вокальних творів.	Лекція	2 год.
11.	Перевірка знання музики.	Лекція	2 год.
12.	Складання іспитових білетів та проведення іспиту.	Лекція Семінар	4 год.